

Tot slot: het boek is prachtig verzorgd, inclusief de foto's en facsimile's. Maar het register schiet zijn doel voorbij door omslachtigheid. De hoofdpersoon zelf is namelijk in dit register opgevoerd. Dat komt erop neer dat bijna drie van de acht pagina's die aan het register zijn besteed, in beslag worden genomen door verwijzingen naar Wagenaar zelf. Een potsierlijke aanpak!

H. de Liagre Böhl

M. J. van Lieburg, *De geschiedenis van het Sophia Kinderziekenhuis te Rotterdam* (Panthaleon reeks XXXIX, Historische publicaties Roterodamum CLII; Rotterdam: Erasmus publishing, 2004, 248 blz., ISBN 90 5235 171 6).

Het jaar 1863 was medisch gezien een heel slecht jaar in Rotterdam. Door een epidemie van onder andere mazelen, pokken en kinkhoest bereikte de kindersterfte een historisch hoogtepunt. Van de gestorven kinderen was 59% nog geen vijf jaar oud. De slechte medische toestand van de bevolking had direct te maken met de ingrijpende veranderingen die zich halverwege de negentiende eeuw op sociaal-economisch gebied voltrokken in Rotterdam. Door de uitbreiding van de haven was een enorme arbeidsmigratie op gang gekomen, waardoor de bevolking tussen 1840 en 1850 met 35% toenam. De huisvesting in de stad breidde zich niet voldoende uit, zodat de bevolking dicht opeengepakt, onder slechte hygiënische omstandigheden, in de binnenstad woonde.

Rond 1850 werd de roep om overheidsingrijpen steeds groter. De plaatselijke commissie voor geneeskundig toezicht stelde wel rapporten op om verslag te doen van de geneeskundige toestand, maar tot een effectieve gezondheidspolitiek kwam het niet. De instelling door de gemeenteraad van een openbare gezondheidscommissie (met daarin ook niet-medici), die zich met thema's als de drinkwatervoorziening, riolering, verbetering van huizen en dergelijke ging bezighouden, was een stap in de goede richting. De bouw van het nieuwe stedelijke Coolingselziekenhuis en het latere oogziekenhuis waren andere initiatieven. Deze initiatieven waren niet direct gericht op kinderen, hoewel die hiervan wel profijt hadden.

Niet alleen in Nederland, maar ook in het buitenland begon in deze periode het besef door te dringen dat zieke kinderen een speciale verzorging nodig hadden. In het buitenland waren al eerder aparte kindziekenhuizen opgericht (Parijs 1802, Wenen 1837 en Londen 1852). Het duurde overigens nog tot het begin van de twintigste eeuw tot de kindergeneeskunde een echt zelfstandige discipline werd. Tegen deze achtergrond van toenemende bewustwording van zowel overheid als particulieren en de groeiende bereidheid om iets aan de misstanden te doen, moet het initiatief van een aantal particulieren (medici, maar ook industriëlen) worden gezien om in 1863 een kindziekenhuis te stichten in Rotterdam.

Over de geschiedenis van dit kindziekenhuis (sinds 1878 met de toevoeging Sophia (naar de toenmalige koningin)) verscheen in 1975 van de hand van M. J. van Lieburg een gedenkboek. De directe aanleiding was de overdracht van de gebouwen van het ziekenhuis aan het rijk. Nu, bijna dertig jaar later, heeft Van Lieburg het boek herschreven. De ontwikkelingen in de afgelopen jaren, zoals de nieuwbouw en de integratie van het ziekenhuis met de Medische Faculteit, maakten een aanvulling noodzakelijk. Verder waren recent beschikbaar gekomen bronnen over de vroege geschiedenis aanleiding voor de auteur om ook de eerdere periode te herzien.

De auteur is erin geslaagd, de geschiedenis van het ziekenhuis overzichtelijk weer te geven. Hij heeft een goede balans gevonden tussen het schrijven van een instellingsgeschiedenis en het plaatsen van het ziekenhuis in de context van de Rotterdamse gezondheidszorg. Zo komt duidelijk naar voren dat het Sophia Kinderziekenhuis (SKZ), hoewel het wel het enige in kinderverpleging gespecialiseerde ziekenhuis was, niet het enige ziekenhuis in Rotterdam was waar men gespecialiseerde hulp aan kinderen kon bieden. Het Zuiderziekenhuis bijvoorbeeld had een uitgebreide kinderafdeling, die jarenlang met het SKZ ‘concurrerde’. Ook ziet de auteur kans om de grote lijnen aan te houden waar het bestuurlijke aangelegenheden betreft en tegelijkertijd zoveel mogelijk details te geven (voorzover bekend) over de dagelijkse praktijk in het ziekenhuis of over de medische stand van zaken. Alleen in het laatste hoofdstuk, waarin de periode 1966-1994 wordt beschreven, is zoveel informatie bij elkaar gebracht en wordt de organisatiestructuur van het ziekenhuis zodanig complex, dat het soms moeilijk te volgen is.

Voor wie een meer algemene interesse in de medische geschiedenis heeft, is hoofdstuk 5, waarin de medische ontwikkelingen tussen 1866 en 1966 besproken worden, heel interessant. In de beschrijving van de voedingsziekten is het verhaal over de slechte kwaliteit van de koemelk in de buurt van Schiedam en de problematiek van de min (eind negentiende eeuw) een voorbeeld van de wijze waarop de auteur kans ziet een algemeen verhaal met een praktijkvoorbeeld te verlevendigen. Wel is het een gemis dat de auteur medische termen gebruikt zonder ze uit te leggen (bijvoorbeeld pagina 168: epi- en hypospadie, hydrocefalus).

Tot slot moet nog opgemerkt worden dat de auteur, hoewel hij in de verantwoording aangeeft welke onderwerpen nu uitvoeriger behandeld worden dan in het eerdere gedenkboek (onder andere de geschiedenis van de pleegzustervereniging en de zuigelingenkliniek), helaas niet ingaat op de aard van de nieuw gebruikte bronnen. Verder had hij kunnen aangeven of hij nu zelf anders tegen bepaalde zaken aankijkt. Het wachten is op een studie die de kindergeneeskunde en de ontwikkelingen in de kinderziekenhuizen in een landelijke context plaats. Deze aspecten zijn door Van Lieburg buiten beschouwing gelaten.

Het boek is niet voorzien van een notenapparaat, maar het bevat wel een overzicht van archivalia en literatuur, een personenregister en lijsten van directieleden, medische staf, hoogleraren en promoties.

Biene Meijerman

I. Pey, *Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen (1874-1901)* (Cultuurhistorische studies; Zwolle: Waanders, Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg, 2004, 400 blz., € 39,50, ISBN 90 400 9021 1).

Tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw vond een belangrijke omwenteling plaats in de Nederlandse bouwpraktijk. Onder invloed van bevolkingsgroei en de trek naar de stad ontstond een explosie in de woningbouw. Was tot ver in de negentiende eeuw de bouwpraktijk in hoofdzaak bepaald door verbouwingen en incidentele nieuwbouw, vanaf circa 1870 nam grootschalige nieuwbouw een hoge vlucht. De Vestingwet uit 1874 maakte het bovendien mogelijk om stadsuitbreidingen buiten de eeuwenoude vestingwerken te realiseren. Daarbij kwamen in veel steden de fraaie singels met vaak nog fraaiere huizen in neo-renaïssancestijl tot

De auteur is erin geslaagd, de geschiedenis van het ziekenhuis overzichtelijk weer te geven. Hij heeft een goede balans gevonden tussen het schrijven van een instellingsgeschiedenis en het plaatsen van het ziekenhuis in de context van de Rotterdamse gezondheidszorg. Zo komt duidelijk naar voren dat het Sophia Kinderziekenhuis (SKZ), hoewel het wel het enige in kinderverpleging gespecialiseerde ziekenhuis was, niet het enige ziekenhuis in Rotterdam was waar men gespecialiseerde hulp aan kinderen kon bieden. Het Zuiderziekenhuis bijvoorbeeld had een uitgebreide kinderafdeling, die jarenlang met het SKZ ‘concurrerde’. Ook ziet de auteur kans om de grote lijnen aan te houden waar het bestuurlijke aangelegenheden betreft en tegelijkertijd zoveel mogelijk details te geven (voorzover bekend) over de dagelijkse praktijk in het ziekenhuis of over de medische stand van zaken. Alleen in het laatste hoofdstuk, waarin de periode 1966-1994 wordt beschreven, is zoveel informatie bij elkaar gebracht en wordt de organisatiestructuur van het ziekenhuis zodanig complex, dat het soms moeilijk te volgen is.

Voor wie een meer algemene interesse in de medische geschiedenis heeft, is hoofdstuk 5, waarin de medische ontwikkelingen tussen 1866 en 1966 besproken worden, heel interessant. In de beschrijving van de voedingsziekten is het verhaal over de slechte kwaliteit van de koemelk in de buurt van Schiedam en de problematiek van de min (eind negentiende eeuw) een voorbeeld van de wijze waarop de auteur kans ziet een algemeen verhaal met een praktijkvoorbeeld te verlevendigen. Wel is het een gemis dat de auteur medische termen gebruikt zonder ze uit te leggen (bijvoorbeeld pagina 168: epi- en hypospadie, hydrocefalus).

Tot slot moet nog opgemerkt worden dat de auteur, hoewel hij in de verantwoording aangeeft welke onderwerpen nu uitvoeriger behandeld worden dan in het eerdere gedenkboek (onder andere de geschiedenis van de pleegzustervereniging en de zuigelingenkliniek), helaas niet ingaat op de aard van de nieuw gebruikte bronnen. Verder had hij kunnen aangeven of hij nu zelf anders tegen bepaalde zaken aankijkt. Het wachten is op een studie die de kindergeneeskunde en de ontwikkelingen in de kinderziekenhuizen in een landelijke context plaats. Deze aspecten zijn door Van Lieburg buiten beschouwing gelaten.

Het boek is niet voorzien van een notenapparaat, maar het bevat wel een overzicht van archivalia en literatuur, een personenregister en lijsten van directieleden, medische staf, hoogleraren en promoties.

Biene Meijerman

I. Pey, *Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen (1874-1901)* (Cultuurhistorische studies; Zwolle: Waanders, Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg, 2004, 400 blz., € 39,50, ISBN 90 400 9021 1).

Tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw vond een belangrijke omwenteling plaats in de Nederlandse bouwpraktijk. Onder invloed van bevolkingsgroei en de trek naar de stad ontstond een explosie in de woningbouw. Was tot ver in de negentiende eeuw de bouwpraktijk in hoofdzaak bepaald door verbouwingen en incidentele nieuwbouw, vanaf circa 1870 nam grootschalige nieuwbouw een hoge vlucht. De Vestingwet uit 1874 maakte het bovendien mogelijk om stadsuitbreidingen buiten de eeuwenoude vestingwerken te realiseren. Daarbij kwamen in veel steden de fraaie singels met vaak nog fraaiere huizen in neo-renaïssancestijl tot